

Iz cikla: Soneti materi

Bogomil Fatur

O dekleta, dekleta, šestnajstletna dekleta,
zakaj mi v čistem ognju niste bila dana,
in so vaša telesa, od rožnate zarje vneta,
in vaša srca meni zavrženemu tako neznana?

Zakaj so bila brez usmiljenja žrtvovana,
vsa neizljubljena, toplo žehteča sveta leta,
da sem sedaj obupno v noč vpijoča rana
in mi nobena dlan več odrešitve ne obeta?

O mati, mati moja, tvoj tenak poljub
v srcu prižgana luč, neugasen plamen —
vse drugo je bilo strasti pepel in strup

in v čelu (gnezdu ptičic tvojih rok) kot kamen —
in zdaj ležiš mi sred polja, vsa tiha, bela,
od solnca boš kot pest snega skopnela!

Razgovor o minulem in sedanjem

Ferdo Kozak

Bilo je govora o svetovni vojni. „Karkoli sem bral, pa tudi sam premišljeval o njej,“ je dejal A, „se mi zdi, da ni imela nikakega odločilnega vpliva na notranji razvoj evropskega človeka. Glejte, ves proces duhovne revolucije se je pričel že davno pred vojno. Futurizem, dadaizem in drugi pojavi v umetnosti pričajo o tem. V političnem in gospodarskem oziru je bil socializem na pohodu, meščanski razred je na deželi izgubljal še tisto bore malo tal, ki jih je imel.“

B. Prav. Vendar je bila vojna neutaljivo dejstvo, ki nikakor ni moglo ostati v človeškem življenju brez učinka in posledic. Če ne motrite sveta okrog sebe shematično, boste že v evropski politiki zasledili njen neizgledni učinek. Namreč to, da je prav vojna izzvala zastoj nekega, po mišljenju vseh globoko zročih ljudi, naravnega

razvoja. Razred, ki je bil pred vojno na umiku, je postal borben in je rodil fašizem. Naj si kdo ogleduje ta pojav od katerekoli strani, naj ga pozdravlja kot logičnega činitelja logičnega razkroja, dejstvo je, da predstavlja borbenost celega nazorskega območja, ki je skorajda iz vseh malikov XIX. stoletja (namreč organizacijskih) skoval abstraktno božanstvo in mu podredil ljudstva. Svojo moč je zgradil na njih strasteh in prav radi tega ni poti njegovi še videti konca.

A. Po mojem mišljenju bi navedena dejstva ne mogla voditi do tolikega pretiravanja.

B. Kadar se otresem želja, ki priganjajo čas in hočejo že jutri to, kar niti malo ne obeta današnji dan, potem gledam tako. Ali pustiva politiko! Vojna ima — prepričan sem o tem — tudi za človeško notranjost svoj pomen, ki je morda celo nenavadno značilen.

A. In ta bi bil?

B. Odgovoril bi lahko s kratko analizo ali če hočete primerjavo. S primerjavo predvojnega človeka z današnjim, in sicer našega človeka, na tej zemlji, ker se v zadnjem bistvu ni mnogo razlikoval od drugih Evropecev. — Ne, že vem, kaj hočete reči. Predvojni človek, današnji človek, to so velike besede! Da! Vse dotlej, dokler pri podobnem razmotrivanju nimate neke zanesljive opore. Taka opora je razpoloženje časa, ki je zibel vsakega nazora. Onega namreč, ki raste iz žive vsakdanjosti, ne pa iz knjig.

Razpoloženje pred vojno! Kdor je tista leta preživel mlad, ve, da so bila polna tajne notranje stiske. Vzrokov zanjo ne gre iskati le v slutnji nečesa nepojmljivega, kar se je pripravljalo, pač pa v nečem vseskozi človeškem, kar se je skeleče dotikalo bistvenosti življenja. Dediščina minulega stoletja je zastrupljala mladost; temne sence so vstajale iz osamljenosti duha, iz skrajnih posledic tako imenovane osebne svobode, iz razbitega človeškega občestva, ki mu je individualistični napuh zabil obči smisel in namen. Ves doraščajoči rod se je boril z vprašanji, zakaj živi, zakaj dela, zakaj ta svet okrog njega. Nihče ni ubegnul razpoloženju časa in njegovi poglobilni značilnosti, krčevitemu iskanju smisla življenja. Nihče, pa naj se je nagibal k tej ali oni ideologiji. Vzemiva le za primer gibanje, ki je bilo prvi močnejši vzpon naše skupnosti po tako imenovani slovenski moderni, namreč preporodovsko.

A. To gibanje je bržkone zapadlo le razpoloženju svojega razreda, iz katerega je izšlo, to je meščanskega. Če pomislite celo imperijalistične težnje...

B. Vem, vendar se mi zdi tako gledanje preozko. Pokret preporodovcev je bil naravna posledica naravnega procesa dozorelosti naše

kulturne enote. Sprejel je nase takrat, v tistem času, najizrazitejšo dolžnost in sme prav radi tega veljati za reprezentanta časa. Čim ga pa priznamo — in to ga moramo — v tem smislu, postane tudi ves njegov pomen širši in za čas značilnejši. No, to gibanje sem hotel navesti za primer. Njegov politični smoter je bil jasen in svetel. Toda nobena mlada smer se ne more zadovoljiti z nekim delnim namenom, pač pa vedno poskuša, osloniti svojo aktivnost na celotno pojmovanje človeka in sveta, ali z drugimi besedami, na neko absolutno smiselno svoje dejavnosti. Ta smiselno nositeljem pokreta ni bila dana. Nasprotno, ob daljnem spomjnu na nekdanji veličastni privid onostranstva in v temi osebne, duševne odtrganosti od celote jim je nekam ginila izpred oči. Za to globoko, pod zunanjim licem tiho skelečo rano je mlada energija — bodisi zavedno, bodisi nezavedno — z vso silo skušala najti leka. Našla ga je tam, kjer je bilo doživetje podobnega notranjega razkola najbolj živo, in težnja, premostiti zijočo zev, najbolj mogočna — v ruski miselnosti. Čas pred vojno znači pri nas udor ruskega političnega in socialnega mysticizma (Dostojevskij), ruskega asketičnega bogoiskateljstva (Tolstoj) v naše nazorsko območje. Saj ste čuli o takratnih naših Tolstojancih, ki so iskali pri svojem učeniku filozofsko religiozne resnice! In gotovo niste prezrli mističnega duha, ki je prežeh revolucionarna gesla prepovedcev. Mladost si je priborila svoj totalitetni vidik in uklenila svoj pokret v svetovno nazorsko smiselno. Temelj zgradbe je postal kmet, pojmovan v smislu obeh velikih Rusov, ki jima je mužik pomenil nosilca novega Krista.

In če se še enkrat vprašamo, zakaj vse to, imamo le en odgovor, vsaj kar se tiče osrednjega vzgona vsega pokreta: ker se je svobodno misleči duh takrat šibil pod bremenom življenja in ker je moral, če se je hotel pognati v izžarevanje svojih neizrabljenih sil, najti odgovor na najstrašnejše vprašanje, ki more razžirati živo bitje. Našel ga je sicer v kriku dveh duhov, ki sta oba do zadnjih globin zaslutila prepad, kamor se je pogrezal stari svet, ali ta krik je bil morda takrat edini res živi odgovor za nas in morda za ves svet.

A. Po vašem mnenju je torej vprašanje po smislu življenja, ali z drugimi besedami, žejja po vsebini nekakega osebnega boga, osnovni ton razpoloženja pred vojno?

B. Da, to mislim.

A. In vojna?

B. Vojna seveda ni bila pokret. Vojna je bila le niz dogodkov, obilica detajlov, tisočobrazen kaleidoskop, v čigar sredini je kraljevala edina nepremičnica te dobe, namreč smrt. Toda o tej bova še govorila.

Čim so bili po razsvetljenih cerkvah opravljeni blagoslovi vojaštva in zastav, in odmoljene vroče priprošnje molitve za sovražnikov pogin, čim so bili hkrati razposlani cesarski proglesi „ljubim narodom“, so se napolnili strelski jarki. Ljudje so pričeli izvrševati neko čudno, od cerkvene in posvetne oblasti vsiljeno jim obrt in umirati. Vendar si teh let ne smete zamišljati kot čas, ko so otrpnile duhovne moči in sta prevladovala le bojna strast in vojaški duh. Vrsta mladih, ki jih je vojna odtrgala od njih dela in snovanja, je odhajala na bojišča kot vrsta prav istih bogoiskateljev, prevratnikov, mislecev in skeptikov, kakršni so bili doma. Po nahrbtnikih so poleg rezervnih zalog prepečenca in konzerv nosili s seboj majhne knjižnice in zapisknike, polne bežnih utrinkov in notranjih doživetij. Ob sleherni uri pokoja so se raznemale debate o slovanskem Kristu, o visokem, mističnem poslanstvu slovanske duše, o odrešenju človeka in o kraljestvu na zemlji. Mladina izpred vojne, pomešana z novimi generacijami, je snovala visoke načrte in — padala pod peklenskim srpom slepe žanjice. Tisti pa, ki so preživeli današnji in morda še jutrišnji dan, so pa hkrati trepetali pred smrtjo.

In glejte, ta strah pred smrtjo, ki je bil silna vez med slehernim prostakom in izobražencem, ta strah je trdovratno ubijal predvojni dvom o smiselnosti življenja. Kdor je prisluškoval ubijanja sitim množicam, kdor je ob tišjih urah po umazanih, ušivih brlogih stregel njih vzdihom, ga je pretresla mogočna, vroča ljubezen, s katero se je sleherni srce obračalo k življenju. Kaj so bili spričo nje naskoki in zmage, pa tudi razni strateški in politični računi! Komu je segel v srce patetični glas nadškofa Mercier-a, ki je skozi smodnikov dim in kri oznanjal eno izmed tipičnih blagovesti ecclesiae militans, namreč svetost vojne. Prebujena ljubezen do življenja je bila strast, ki je v globinah kovala bratstvo človeka. V njenem žaru je obledela tudi metafizična vizija predvojnega človeka nad zijočim prepadom.

Ko so potihnili zadnji streli, je postalo življenje občestvena slast

A. Recimo, da so vsa ta vaša opazovanja resnična. Ali kako morete spraviti z njimi v sklad strahoviti povojni kaos? In konec konca fašizem? In vse druge povojne izrodke?

B. Čim ste izpregovorili besedo izrodek, ste mi že prihranili odgovor. Sicer pa razvoj človeštva ni nikdar bil postopna logična dedukcija dognanih razvojnih činiteljev, ki jim pravimo resnice. Treba je vpoštevati nepreračunljivosti človeške narave in nikdar naprej znane okoliščine. Naša pota so verige dejstev in v tem pogledu ni drugega, kakor da tudi mi spoznamo svojo edino dolžnost, namreč ustvarjati dejstva.

In kaos po vojni! Vsake bolezní posledica je oslabelost, ki traja še takrat, ko je telo že ozdravelo. Kaj ste mogli pričakovati od živčno razrvanega človeka, polnega prestane groze in trpljenja? Po telesu in duhu razdrapan in izmučen, v notranjosti pa kakor zver lačen življenja, se je vrnil iz strelskih jarkov. In preko razdejjane zemlje je zagrmel plaz brezumne žeje po življenju. Leta po vojni so bila podobna hudim sanjam, ki slede vsakim težkim pretresom. Sredi teh sanj ste zrlí bledí obraz človeka, ki se je hrepeneče obračal k solncu; trepetajoče roke se niso borile, pač pa so razgaljale lastno nebogljeno, usta pa so vpíla po vodnikih in zdravilni besedi.

Navzlic temu je strastna, nagonska potrditev življenja pomenila latentno vrednoto, ki je pod zunanjim kaosom tvorila osnovo novega časovnega razpoloženja. Prav tu so se tisti, ki so se vrnili iz vojne, srečali z onimi, ki so doraščali doma in kljub strahotam, ki so jih gledali, ali morda prav radi njih, doživljali življenje kot občestveni problem.

A. Pa kakšna se vam zde znamenja tega novega, kakor pravite, časovnega razpoloženja, v nasprotju z onim pred vojno?

B. Razlika med obema je bistvena. Jedro poveljnega naziranja se mi zdi v tem, da se je človek pred novo se razodevajočo brezbrežnostjo življenja jel vpraševati: kako živeti, kako to življenje urediti? Da, vidite, to ni bilo več mučno iskanje vzročnosti in smisla, pač pa neka preprosta delavniška radost, stopiti z vseh namišljenih višin v vsakdanji dan in lotiti se dela za ureditev nove absolutne vrednote.

Če se danes spomnite nazaj na prve izrazitejše poveljne pokrete, vam bodo vseskozi potrdili mojo domnevo. Recimo krog „Svobodne mladine“ ali pa prav tako katoliška vrsta, ki se je zbrala okrog „Križa na gori“. Ta se mi zdi še posebno zanimiva. V njej vidim zarodke, ki jih danes oznanja „prerok“ Leonardo Ragazza, ki išče mostu med socializmom in krščanstvom. Tudi mladina okrog Križa je mimo ofícielnega, dualističnega krščanstva prestopila k praktičnim vprašanjem življenja, z drugimi besedami, k preureditvi sveta. Seveda je bila avtoriteta našega tradicionalnega katolicizma dovolj močna, da je pokret z lahkoto zlomila.

Sporedno s pokreti mlajših, ki jih je usmerjal instinkt časa, so starejše ob konkretnih opazovanjih priborjena spoznanja silila v iskanje odgovora na vprašanje: kako živeti, kako urediti novo potrjeno življenje. Postopoma se jim je razodeval neplodni larvartizem vseh funkcij v družbenem žitju. Ne mislim se spuščati v podrobno analizo sveta, ki je, tuj procesu prevrednotenja vsega človeško pomembnega, ta čas izvrševal svojo oblast. Le politike bi se v ilustracijo rad do-

taknil. Spomnite se na primer programa novo ustanovljene demokratske stranke tik po vojni. Bil je značilna posledica občestveno ne fundiranega eklekticizma, statična tabela raznih nazorov, nepovezanih s strukturo zemlje, kateri je veljala. Radi tega se na takem programu osnovana politika ni mogla razviti v nič drugega, kakor je v resnici bila, namreč v politiko radi politike same, oziroma v politiko radi oblasti. Ta pa je zmerom le v službi osebnih, kvečjemu še klubskih interesov. Takí politiki, ki ni idejna, pač pa birokratska, ki ni občestveno iniciativna, ampak podrejena in ki slednjič ni izraz organskih nujnosti, pač pa je stvar računa in lova za koristjo — taki politiki je pojem o človeškem kolektivu kot edinem odgovornem tvorcu svojega življenja dokončno izpodkopal tla. Predaleč bi zašel, če bi hotel orisati dvojno propast, v katero je politika zgoraj omenjene vsebine in prakse pahnila gospodarstvo. Prav tako se mi zdi poglavje zase atmosfera, ustvarjena po vsem takim javnem udejstvovanju, v kateri je životarila naša kultura. Dotakniti bi se moral ljudi duha, ki so odtujeni zemlji estetizirali v steklenem dvorcu svojega vase zagledanega kosmosa in so jim bili pojavi življenja le blede sence, ki niso imele zanje ne podobe, ne okusa, niti niso doumeli njih gonov. Ali zdaj ni čas govoriti o tem.

Povojni človek se je ves obrnil k življenju, k zemlji. Na pragu v novi čas ga žene, razbiti malike preteklosti, pretakniti vse rane in bolečine in predreti do tistih elementov, ki naj postanejo nosilci zdrave obnove človeškega sožitja. Radost, ki ga vodi v ta nova razdobja večne tragike človečanskega razvoja krije morda v sebi zarodke še neslutene totalitetne harmonije. Ali kam uhajam! Danes je v razpoloženju časa živa ena sama jasna volja: spoznati stvarno resničnost, kajti to spoznanje bo združilo vse, kar hoče polno, človeka vredno zaživeti.

Danes se v besedi o ljudstvu in zemlji ne skriva nič mističnega, nič iluzionizma. Vse to je odpadlo z ljudi, čim je v neposrednem pojmovanju človeškega kolektiva ugasnil problem osebne sreče kot edini odločujoči činitelj. Anarhični individualizem je to človeško stremljenje izmaličil v pust in brezdušen lov za subjektivno utešitvijo v stotisočerihih možnostih. Razbilo je svet v vase zaprte, za celoto mrtve celice, ki so povzročile razkroj v obtoku duhovnega in materialnega bogastva sveta. Doživetje življenjske veličasti in človeškega bratstva je razpršilo megle osebnih iluzij. Razsvetlilo je mrak mističnih zavzetij, katerih bistveni namen je, najti oslone nekje izven sebe. Dalo je očem pogum, gledati stvari take, kakor so, in obudilo voljo do trdega, skupnostnega dela za ostvaritev vsebine tega našega razdobja — kraljestva človeka na zemlji.